

CHUNILAL GANDHI VIDYABHAVAN
SURAT.

Manuscripts Library

3-D-P-13

Coll. No. 462

Title Kissakes Vatti

CHUNILAL GANDHI VIDYABHAVAN, SURAT

Shastri Dinmanishankar Pustak-Bhandara

No. : 462 Subject : Grammar

Title : Rāsikāvr̥tti

Author : Vāmanaśāstra Scribe : —

Date of the work : — Date of the Ms. : v.s. 1988

Place of the work : — Place of the Ms. : —

Size : 9.2" by 4.2" Extent : 82 to 93 foll.

Language : Sanskrit Script : Devanāgarī

Remarks :

लक्षणान्तेन सह समस्यते। अथ यानावसमासो नवति। अनुगोर्गं वाराणसी। अनुयधुने मयुरा। यमुनाया
मेन मधुरायामो लक्ष्यते। आयाम इति क्रिम्॥ ह्रस्वमनुविधोतने विधुन्॥ ॥ तिष्ठद्भुप्रचनानि च॥ १॥ तिष्ठद्भु
दयः सप्तुदाया एव निपात्यते। तिष्ठद्भुप्रचनी। निशङ्करूपाणि। अथ यानावसंज्ञकानि नवति तिष्ठद्भु कालविशे
षे। तिष्ठति गावो यस्मिन् कोले हो हायसतिष्ठद्भुः। वाङ्मदुःखजेयवादा निशङ्करूपाणि प्रथमां तानि विनक्त्यन्त
रेण न संबध्यन्ते। अन्यपदार्थे च वन्ति। चकारो वधारणार्थः। अपरः समासो नवति। परमतिष्ठद्भु इति। तिष्ठ
द्भु वहद्भु। आयानागवं। खलेयवं। खलेबुसं। ज्ञनयवं। ज्ञनबुसं। स्तनयवं। स्तनबुसं। ज्ञयमानयवं। ज्ञयमानबुसं
संहनबुसं। संहियमाणयवं। संहियमाणबुसं। एते कालशब्दाः। समं नृमि। समं पदाति। सुषमं। विषमं। निः
षमं। दुःषमं। अपरसमं। आयनासमं। पापसमं। पुण्यसमं। प्राहं। प्राधमं। प्ररथं। प्रमृगं। प्रदहिणं। परदहि
णं॥ संप्रति। असंप्रति। ईकर्म अतिहारे। दृग्दृ। दृष्टि। पुसला। मुसलि। केशाकेशी॥ ॥ पारेमभ्येषया
वा॥ १८॥ षष्ठी समासे प्राप्ते तदपवादोऽयं यानावसमास आरभ्यते। वावचनात् षष्ठी समासोऽपि पदेऽप्यनु

ज्ञायते। पारे मध्ये शब्दौषधौ नैव वा समस्येते। अथ यो नावश्च समासो भवति। तस्मिन्नि योगे न चानयोरेकारं न च नि
 पात्यते। पारे गंगे। मध्ये षड्। षष्ठी समासपक्षे। गङ्गा पारं। गङ्गा मध्यं। महाविनायका च वाक्यविकल्पः प्रियते
 ॥ ॥ संख्या वंशेन ॥ ॥ विधया जन्मना वा प्राणिना मे कलहणस्मृतौ नो वंशः तत्र न चो वंशः। तद्वाचिना
 सुबंते न सह संख्या समस्यते। अथ यो नावश्च समासो भवति। द्वौ पुनौ व्याकरणस्य वंशे। द्विपुनौ व्याकरण
 स्यात्त्रिपुनौ व्याकरणस्य। यदा तु विधया सह न हनानामेव विवक्षा तदा सामानाधिकरण्यं भवति। द्विपु
 नौ व्याकरणं। त्रिपुनौ व्याकरणमिति ॥ ॥ नदी निश्च ॥ १० ॥ संख्ये त्वनुवर्तते। नदी पचनेः शब्दः सह संख्या
 समस्यते। अथ यो नावश्च समासो भवति। विनायाधिकरणेऽपि। समाहारे वापि विधेते। सप्तगङ्गा। पञ्च
 नदी। सप्तगोदावरम्। द्विपुनौ ॥ ११ ॥ अथ पदार्थे संज्ञायां। संज्ञेति निवृत्ते। नदी गङ्गा मनुवर्तते। नदी नि
 श्च सुबंतमस्य पदस्यार्थे विवर्तमानं संज्ञायां विषये समस्यते। अथ यो नावश्च समासो भवति। विनायाधि
 कारेऽपि नित्यसमास एवायम्। नहि वाक्ये न संज्ञागम्यते। उन्नतगंगे। नामदेशः। लोहितगंगे। नृसीगंगे ५

शब्दे गंगे। अथ पदार्थ इति किम्। नृसीवेण। संज्ञायामिति किम्। शीघ्रं गंगे देशः ॥ तत्पुरुषः ॥ १२ ॥ तत्पु
 रुष इति संज्ञाधिक्रियते। प्राग्वदुद्गीर्ण्या नितं अर्धमनुक्रमिष्यामस्मत्पुरुषसंज्ञास्ते वेदितव्याः। वक्ष्यति ॥
 द्वितीयाश्रितातीतपतिगतात्यस्तप्राप्तपक्षैः। कष्टश्रितः। पूर्ववाच्यसंज्ञाचेयमहता। तद्गङ्गाकरणमुपाधे
 रपितदायस्य परिग्रहायै। उन्नतपदार्थप्रधानस्तत्पुरुष इति। तत्पुरुषप्रदेशः। तत्पुरुषेति वदुलमित्येव
 मादयः ॥ द्विपुनौ ॥ १३ ॥ द्विपुनौ समासश्च तत्पुरुषसंज्ञो भवति। द्विगोस्त्रपुरुषत्वे समासां ताः प्रयोजनार्थं
 चरात्। दशरात्। पंचरात्पिति नाथं। द्वाहः। अहः। पंचगवं ॥ ॥ द्वितीयाश्रितातीतपतिगतात्यस्तप्रा
 प्राप्तपक्षैः ॥ १४ ॥ सुप्रसुपेति वर्तते। तस्य विशेषणं। द्वितीयाश्रिता इत्यश्ना। द्वितीयांतं सुबंतं श्रितादिनिस्तुवं
 ते स्मरस्यते। तत्पुरुषसंज्ञकश्च समासो भवति। कष्टश्रितः। कष्टश्रितः। नरकश्रितः। कोनारमतीतः। का
 नारातीतः। पतिता। नरकपतिता। नरकपतिता। गतः। ग्रामगतः। ग्रामगतः। नरकगतः। अत्यस्तः। उरंगात्यस्तः
 उहिनमत्यस्तः। उहिनमत्यस्तः। सुखं प्राप्तः। सुखप्राप्तः। आपन्नः। सुखमापन्नः। सुखापन्नः। दुःखाप

अः॥ श्रितादिषु गमिगाम्यादीनामुपसंख्यानं। ग्रामंगमी॥ ग्रामगमी॥ ग्रामंगमी॥ ग्रामगमी॥ ओरनेनुनुक्तः॥ ओ
 दननुनुक्तः॥ ॥ स्वयं केन ॥ २५ ॥ स्वयमित्येन दव्ययं। आत्मनेत्यर्थे वर्तते। तस्य द्वितीयासहसंबंधोः नुपपन्न
 इति। द्वितीयाप्रहणमुन्नरायमितुवर्तते। स्वयमित्येन तत्सुवर्तं क्रान्तेन सुवर्तं न स ह समस्यते। तत्सुरुषश्च समासो न
 वति। स्वयंधोतौपादौ। स्वयं विनीनमाजं। ऐक्यघमेकस्वयंच समासाद्भवति॥ ॥ स्वद्वहेये ॥ २६ ॥ खद्वाशष्टोद्वि
 तीयांतः क्रान्तेन सहस्येगम्यमाने समस्यते। तत्सुरुषश्च समासो न वति। खद्वाकृतो माल्मः॥ खद्वाकृतः॥ हेपो
 निंदा॥ साच समासार्थे एव न वति। तेन विनाषा विकारेऽपि नित्य समासोऽयं न द्विवाक्येन हेपो गम्यते। खद्वाकृत
 हणं वेदविमार्गप्रस्थानस्योपलक्षणं। सर्व एव विनीनः। खद्वाकृत इत्यर्थः। खद्वाकृतः। खद्वाकृतः॥ उ
 त्पप्रस्थित इत्यर्थः। हेप इति किम्। खद्वाकृतः। खद्वाकृतः॥ ॥ सामि ॥ २७ ॥ सामीत्येन दव्ययमर्द्धश
 ह्पयार्थः। न स्यात्त्ववाचित्वात्। द्वितीयायानास्मि संबंधः। तत्सुनः सुवर्तं। क्रान्तेन सहसमस्यते। तत्सुरु
 षश्च समासो न वति। सामिन्नतं। सामिपातं। सामिनुक्तं। ऐक्यघमेकस्वयंच समासाद्भवति॥ ॥ काला ॥ ६

द्वितीया केनेति वर्तते। कालवाचिनः शब्दाः द्वितीयांताः क्रान्तेन सहसमस्यते। तत्सुरुषश्च समासो न वति। अनत्यंत
 संयोगार्थे वचनं। षण्मुहूर्तश्चिराचराः। ते कदाचिद्दुर्गलं निकदाचिद्रात्रिं। अहरनिसृतामृद्भूतिः। अहः सं
 क्रान्ताः। रात्र्यनिसृतामृद्भूतिः। रात्रिसंक्रान्ताः। मासप्रमितश्चंद्रमाः। मासं प्रमिनुमारधः। प्रतिपच्चंद्रमा इत्यर्थः
 ॥ ॥ अत्यंत संयोगे च ॥ २८ ॥ काला इति वर्तते। केनेति निवृत्तं। अत्यंत संयोगः। ननु संयोगः। कालस्य स्वैतसं
 बंधिना व्याप्तिः। कालिवाचिनः शब्दाः द्वितीयांताः अत्यंत संयोगे गम्यमाने सुपासहसमस्यते। तत्सुरुषश्च समा
 सो न वति। मुहूर्तं सुखम्॥ मुहूर्तं सुखम्। सर्वरात्रं कल्याणी। सर्वरात्रं कल्याणी। सर्वरात्रं शोभना॥ ॥ रतीया
 तत्कृतार्थेन गुणवचनेन॥ ३० ॥ सुप्रसुपेति वर्तते। तस्य विशेषणमेतत्। रतीयांतं सुवर्तं गुणवचनेनार्थश
 ह्तेन व समस्यते। तत्सुरुषश्च समासो न वति। कीदृशेन गुणवचनेन तत्कृतेन रतीयांतं कृतेन रतीयांतार्थ
 कृतेनेति यावत्। शंकुलपाखंडः। शकुलाखंडः। किरिणाकालः। किरिकाणः। अर्धशब्देन धान्येनार्थः
 धान्यार्थः। हिरण्यार्थः। तत्कृतेनेति किम्। अहणाकालः। गुणवचनेनेति किम्। गोनिर्वपावात्॥ ३१ ॥ पूर्वस

दृशसमो नार्थकलहनिपुणमिश्रश्चैः॥ ॥ पूर्वमदृशसमजनार्थकलहनिपुणमिश्रश्चैः इत्यनेन
 सहचरीयांतं समस्यते। तत्पुरुषश्च समासो नवति। अस्मादेव वचनात्प्रवृत्तिर्योगिचरतायादृष्ट्या॥ हेतौ वा।
 मासेन पूर्वः मास पूर्वः। संवत्सर पूर्वः। सदृशमात्रा सदृशः। माह सदृशः। समा मात्रा समः। मात्र समः। पितृ
 समः। जनार्थे। म प्रेणेन। माघेन। कार्पायेणेन। माघेण विकलः। माघविकलः। कार्पायेण विकलः। कलहः॥
 अग्निना कलहः॥ असिकलहः। वाक्कलहः। निपुण। वाचानिपुणः। वाङ्मिपुणः। प्रज्ञानिपुणः। मिश्रागुडेन
 मिश्रः। गुडमिश्रः। तिलमिश्रः। श्लेष्मणः। आचारेण श्लेष्मणः। आचारश्लेष्मणः। विद्याश्लेष्मणः। प्रवृत्तिश्च परस्योप
 संख्यानं। मासेनावरः। मासावरः। संवत्सरावरः॥ ॥ कर्तृकरणे कृतावदुल्लभः॥ ३॥ चतुर्थे निवर्तने। कर्तृक
 रणे च पाठताया विहितान्दं तं शृङ्खलं न दंतं न सद्वदुल्लभं समस्यते। तत्पुरुषश्च समासो नवति। वदुल्लभ
 णं सर्वोपधिनिचारांथं। अहिना वतः। अहिदतः। महाराजदतः। करणे। नवेर्निन्नः। नखनिन्नः। हंननिन्नः
 पशुनिन्नः। कर्तृकरणे इति किम्। निहानि रुषितैः। हेतौ चतुर्था। वदुल्लभदणं किम्॥ वात्रेण लूनवान्। प

रश्चुनाडिन्नवान्। इति समासो नवति। पादहारकः। गले चोपक इति नवति॥ ३॥ चतुर्थे अधिकार्थवचने॥
 कृतिनिंदाप्रयुक्तमध्यारोपिनाथविचनमधिकार्थविचनं। कर्तृकरणे चतुर्थेः महाधिकार्थविचने समस्यते
 तत्पुरुषश्च समासो नवति। कर्तृशिका कपेयानदा। श्वलेघः कपः। करणे। वाष्पठेद्या निरुणानि। कंठकसंवेप
 ओदनः। पूर्वस्यैवायं प्रपंच। प्रत्यग्रहणे यत्पत्न्यदणं कर्तृया इहमान्ता। काकैः पानव्या इति॥
 अन्नेन व्यंजनं॥ ४॥ चतुर्थे निवर्तने। व्यंजनं वाचिचरतायां तं अन्नवाचिना सुबंतेन सह समस्यते। तत्पुरुषश्च
 समासो नवति। संस्कार्यमन्नं। संस्कारकं व्यंजनं। दध्ना उपसिक्त ओदनः। दध्मोदनः। होरोदनः। वृत्तौ क्रिया
 या अंतर्तवादन व्यंजनयोः सामर्थ्यं॥ ॥ नस्तेण मिश्राकरणम्॥ ३५॥ मिश्राकरणवाचिचरतायां तं न स
 वाचिना सुबंतेन सह समस्यते। तत्पुरुषश्च समासो नवति। खरविशदमभ्यवहार्येति ह्यं। तस्य संस्कार
 कं मिश्राकरणं। गुडेन मिश्राधानाः। गुडधानाः। गुडपृष्ठा॥ वृत्तौ। क्रियाया अंतर्तवात्सामर्थ्यं। पूर्वपदे
 त्रपदयोः सामर्थ्यं॥ ॥ चतुर्थे इति दार्थिकं लिखितं मुखरहितं॥ ३५॥ सुप्रसुपेति वचने। तस्य विशेषणमे

तत्तत्तदिति सर्वनाम्ना चतुर्थ्यतिस्पर्धः परामृश्यते। तस्माद्यिदं नदर्थम्॥ चतुर्थ्यति। तदर्थः। अर्थावलि॥
 हिन। सुखा। राहित। इत्येतैः सह समस्यते। तत्सुरुषश्च समासो नवति। तदर्थेन प्रकृतिविकारः नावे समास
 इष्यते। यथा यदारु। यपदारु। ऊँ उत हिणो। इदं नवति। रंधनाय स्थाली। अवहननायो लखलमि
 ति तादर्थ्ये चास्मादेवज्ञापकाच्चतुर्थी नवति। अर्थेन नित्यसमासवचनम्। सर्वलिङ्गागतावक्तव्या॥
 ब्राह्मणार्थः। ब्राह्मणार्थः सप॥ ब्राह्मणार्थः यवागः। वलि। कुवेराय वलिः। कुवेरवलिः। मदारान
 वलिः। हिन। गवे हिन। गो हिन। अवे हिन। सुखा। गवे सुखं। गौ सुखं। अश्व सुखं। रक्षित। गवे रक्षितं। गौर रक्षि
 तं। अश्व रक्षितं॥ ॥ पंचमी नयेन ॥ ३१ ॥ सुप्रमुपेति वचने। तस्य विशेषणमेतत्। पंचम्यं नयेन यत्राद्येन स
 ह समस्यते। तत्सुरुषश्च समासो नवति। वृकं नयेन यं वृक नयेन। दस्यु नयेन। नयेन नानातिगिति वचनं
 कटे नयेन। वृक नाना। वृक नानाति। वृक नाना। पूर्वस्यैव बहुलप्रदणस्यायमुदाहरणस्यायं प्रपंचः। तथा च
 ग्रामनिर्गतोऽधर्मजुगुप्सुरित्याद्यपि सिद्धं नवति॥ ॥ अपेतापोटमुक्तपतिताय वक्ष्ये रत्नः॥ ३८ ॥

अपेता। अपोटा। मुक्त। पतिता। अपत्रस्त। इत्येतैः सह पंचम्यं नयेन समस्यते। तत्सुरुषश्च समासो नवति।
 सुखादपेतः सुखापेतः। अपोटा। कल्पनापोटः। मुक्तः। चक्रमुक्तः। पतिता। स्वर्गपतिता। अपत्रस्तः॥
 तरङ्गा। पत्रस्तः। अल्पशब्दसमासस्यात्यविषयतामाचष्टे। अल्पापंचमी समस्यते। न स वा प्राप्ता
 हात्यतिताः नो ननादपत्रस्त इत्यादौ नवति। कटकरणे कृता बहुलमित्यस्यैवायं प्रपंचः॥ ॥ स्तोकां
 तिकदृशार्थस्तथा लिङ्गेन॥ ॥ स्लोकः। अतिका। दृश। इत्येवमर्थाः शब्दाः ननु शब्दार्थपंचम्यं नानाः कान्तेन स
 ह समस्यते। तत्सुरुषश्च समासो नवति। स्लोकान्मुक्तः। अन्त्यान्मुक्तः। अंतिकादागतः। अन्त्याशादागतः।
 दृशदागतः। विप्रलब्धादागतः। ननु। मुक्तः। ननु। अत्र च॥ पंचम्यास्तोकादित्यदस्य मुक्तः। शतसहस्रौ
 परेणेति वक्तव्यं॥ शतात्परः। परः। शतः। परः सहस्रः। शतदंतादित्वात्पूर्वनिपातः। निपातनास्तुङ्गा
 मः॥ ॥ सप्तमी शो एदे॥ ॥ ३१ ॥ सप्तम्यं नयेन शो एडादितिः समस्यते। तत्सुरुषश्च समासो नवति। अहे
 पुशो एडः। अहशो सडः। अहधर्त्तः। शो एड। धर्त्ता। कितवा व्याड। संव्याड। प्रवाणा। संवीता। अंतरा। अंतः

शङ्खत्राधिकरणप्रधानएवपद्यते। अधि-पदु-मृउ-पण्डित। कुशल। चपल-निपुण-दृष्टौ प्रसक्तिक्रिया
या-अंतर्जविहत्तादिष्वधिकरणे सममा॥ ॥ सिद्धशुद्धपकबंधे॥ ५॥ सममातिवर्त्तने सिद्ध-शुद्ध-पक-
बंध-इत्येतैश्च समस्यंतं समस्यते। तत्पुरुषश्च समासो नवति। सांकायपसिद्धः। कामित्यसिद्धः। शुद्ध-आनप
शुद्धः। ठायाशुद्धः। पक। स्थालीपकः। कुं नापकः। बंध-चक्रबंधः। चारबंधः। बडुलग्रहणस्येवायमुदाहर
णप्रपंचः॥ ॥ धांहेएहेये॥ ५॥ धांहेए-पर्यग्रहणे। धांहेवाचिनासुवांतनसहसमस्यंतं हेपेगम्यमाने
समस्यते। तत्पुरुषश्च समासो नवति। तार्थे धांहे इव तार्थे धांहेः तार्थवायसः। तार्थकाः। अनवस्थित इत्य
र्थः। हेपइति किम्। तार्थे धांहे स्तिष्ठति॥ ॥ न्तयेर्ज्ञे॥ ५॥ सममातिवर्त्तने। न्यप्रत्ययांतेः सहसमस्यंतं मृ
णेगम्यमाने समस्यते। तत्पुरुषश्च समासो नवति। मन्त्रन्यांते नैवेष्ट्यते। मासे देयमृणं मासदेयमृणं-स
णमृहणं च नियोगोपलक्षणार्थम्। इहापि समासो नवति। पूर्वद्वेगे यंसांम। प्रातरधेयोऽनुवाकइति। सण
इति किं। मासे देयानिहा॥ ॥ संज्ञायां॥ ५॥ संज्ञायां चिषये समस्यंतं सुबनेन सहसमस्यते। तत्पुरुषश्च

समासो नवति। संज्ञासमुदायोपाधिः। तेन नित्यसमास एवायं। नहि वाक्येन संज्ञागम्यते। अरण्येतिरु
जम्बुः। अरण्येमाषकाः। वने किं शुक्राः। वने कित्त्वकाः। कपेपिशविकाः। लहलहेनासमस्याः संज्ञा। यामित्यलु
क॥ ॥ केनादोराचावपवाः॥ ५॥ अहरवयवारा-अवयवाश्च समस्यंते। क्तेन सहसमस्यते। तत्पुरुषश्च
सहसमासो नवति। पूर्वद्वे-ज्ञतो। पूर्वद्वे-ज्ञतं। पूर्वरात्रे-ज्ञतं। पूर्वरात्रे-ज्ञतं। अवयवग्रहेणे किम्। उन्नखले
रात्रेणैः पिशाचीयदभाषता। एतन्नुनेदिना नृत्तं रात्रौ नृत्तं च दृश्यते॥ ॥ तत्र॥ ५॥ तत्रेतेः समस्यंतं क्ते
तेन सहसमस्यते। तत्पुरुषश्च समासो नवति। तत्र-ज्ञतं। तत्र-नुक्ते। तत्र-पातं। एकपद्यमेकस्यैविसमासाद्
वति॥ ॥ हेपो॥ ५॥ हेपोनिंदः। हेपेगम्यमाने समस्यंतं क्तेन सहसमस्यते। तत्पुरुषश्च समासो नवति
अवनमेन उन्नखलेन तं वेन न। चापलमेतद नवस्थितत्वं तं वेत्यर्थः। उदके विशालं प्रवाहे मृत्रिणं। इस्मिनि
हुतं। निफलं क्रियते न देवमुच्यते। तत्पुरुषश्च निवडुलमित्यलुका॥ ॥ पात्रे समितादयं॥ ५॥ समुदा
याएवनिपात्यंते। पात्रे समितादयः शङ्खास्तत्पुरुषसंज्ञका नवति। हेपेगम्यमाने। येषां चात्र क्तेन सह

समाप्त्येष्टां सर्वलोचसिद्धे पुनः पाठो मुक्तारो स्याद्विपरिग्रहार्थः सर्वपदाघुहान्नत्वं यथा स्याद्विनिपुक्तारो
स्याद्विष्टुपात्रे समिताद्वयश्चेति यद्यन्ते पात्रे समिताः पात्रे बहुलाः अवधारणे न ह्येवो गम्यते पात्रे एव समि
ताः न पुनः क्वचि कार्य इति उद्वंशमशकादिष्वपमपात्रेषु मातरि पुरुष इति प्रतिनिधिमेव नेन पिष्टि
श्ररादिषु निराह नयाः अवनत्तत्वात् आन्तिगणोपः पात्रे समिताः पात्रे बहुलाः उद्वंशमशकः उद्वं
शकमिः कपकठपः अवशकठपः कपमण्डकः उन्नमण्डकः उदपानमण्डकः नगरकाकः नगरवाय
सः मातरि पुरुषः पिष्टिश्रः गेहे श्रः गेहे नदृशः गेहे विनिता गेहे व्याडः गेहे स्वजी गेहे मेदा गेहे श
हा गेहे दृष्टः गेहे दृष्टः गेहे दृष्टः गेहे दृष्टः गेहे दृष्टः आवनिकावदः गोष्ठेश्रः गोष्ठे विनिता गोष्ठे
स्वजी गोष्ठे नदृशः गोष्ठे पदुः गोष्ठे पलितः गोष्ठे प्रगल्भः कर्णे दिग्गिरिः कर्णे चुरुः चुरुः चकारोवधारणा
र्थः नेन समासंतरं न नवति परमपात्रे समिता इति ॥ सर्वकालेक सर्वज रत्नपुराण नवदेवतासमाना
धिकरणेन ॥ ४८ ॥ सुप्रसुपेति वर्जते तस्य विशेषणमेतत् प्रवक्तुं एकसर्वान्नरत्नपुराण नवदेवता इति १०

तत्सुवंताः सुवंतेन समानाधिकरणेन समस्यन्ते। तत्पुरुषश्च समासो नवनि। निन्न प्रवृत्तिनिमित्तस्य शब्दस्यैकस्य
नर्थे वृत्तिः सामानाधिकरण्यं। पूर्वकाल इत्यर्थनिर्देशः। परिशिष्टानां स्वरूपग्रहणं। पूर्वकालोऽपरकालेन
समस्यते। स्त्राना नुलिङ्गः। नष्टमतीतं। दग्धप्ररूढः। एकशरीर एकनिष्ठा। सर्वदेवाः। सर्वमनुष्याः। जरा
जरद्वयः। नरद्वयः। पुराणं। पुराणान्त्रं। पुराणवसमर्थः। नव। नवान्नं। नवावसर्थः। केवला। केवलान्त्रं। केवला
वसमर्थः। समानाधिकरणेनेति किम्। एकस्यां शरीरा॥ ॥ द्विकसंख्ये संज्ञायाम्॥ ५०॥ समानाधिकरणेनेत्या
पादपरिसमाप्तैरनुवर्तते। द्विधा चित्तः सुवंताः संख्यावाचिनश्च समानाधिकरणेन सुवंतेन सह समस्यन्ते
संज्ञायां विषये। तत्पुरुषश्च समासो नवनि। पूर्वपुरुषा मशमी। अपरे पुरुषा मशमी। संख्या॥ पंचाद्याः। सप्तमर्थः
संज्ञायामिति किम्। उन्नरा दृष्टाः। पंचजास्त्रिणाः॥ ॥ तद्विधायै चिरपदसमाहारे च॥ ५१॥ द्विकसंख्ये इत्य
नुवर्तते। तद्विधायै च विषयन्ते उन्नरपदे परतः समाहारे चानिधेये द्विकसंख्ये समानाधिकरणेन सुपास
ह समस्यन्ते। तत्पुरुषश्च समासो नवनि। द्विकनावन्न द्वितीयं। पूर्वस्यां गतायां नवः द्विकपूर्वपदादसंज्ञा

यो नः। पौर्वशालः। अपरशालः। उन्नरपदे। सर्वशालप्रियः। समाहारेदिकृशाहणेन संभवति। संख्यातद्विना
 र्थे। पौर्वशालापिति। पंचकपालः। दशकपालः। उन्नरपदे। पञ्चगवधनः। दशगवधनः। समाहारे। पंचप्रली।
 दशप्रली। पंचकुमारी। दशकुमारी। ॥ संख्यासर्वोद्दिगुः॥ ५२॥ तद्विना र्थे। उन्नरपदे समाहारे चेत्पंचयः संख्या
 सर्वः समासोद्दिगुस्तस्यो भवति। तद्विना र्थे। पंचकपालः। दशकपालः। संस्कृतेन ह्यस्यागनस्य द्विगोर्बुगनप
 स्य इति द्विगुत्वान्न द्वितलुक नवति। उन्नरपदे। पञ्चनावप्रियः। नावोद्दिगोरिति समासो नो नवति। समाहारे
 पञ्चप्रली। दशप्रली। द्विगोरिति उद्दिगुर्भवति। द्विगुप्रदेशः। द्विगोरित्येवमादयः॥ ५३॥ कुस्मितानि कुस्मिने॥ ॥
 कुस्मितवाचानि सुबंतानि सुस्मनवाचिनिः सुबंतैः सह समस्येते। तत्पुरुषश्च समासो नवति। ग्राह्यप्रवृत्ति
 निमित्तं कुस्मायामयं समास इष्यते। विशेषणं विशेष्येणेति परनिपाते प्राप्ते विशेष्यस्य सर्वनिपातार्थे यमा
 रेनः। वैयाकरणवस्तुचिः। निष्प्रतिनः। याज्ञिककृत्तवः। अयाजयाजनात् दृष्ट्वापरः। मोमांसकुरुर्दुरुदः
 नास्ति कः। कुस्मितानि नितिकिम्। वैयाकरणश्चौरः। नद्यत्र वैयाकरणत्वं। कुस्मिने। कुस्मिनेरिति किम्। कुस्मि ११

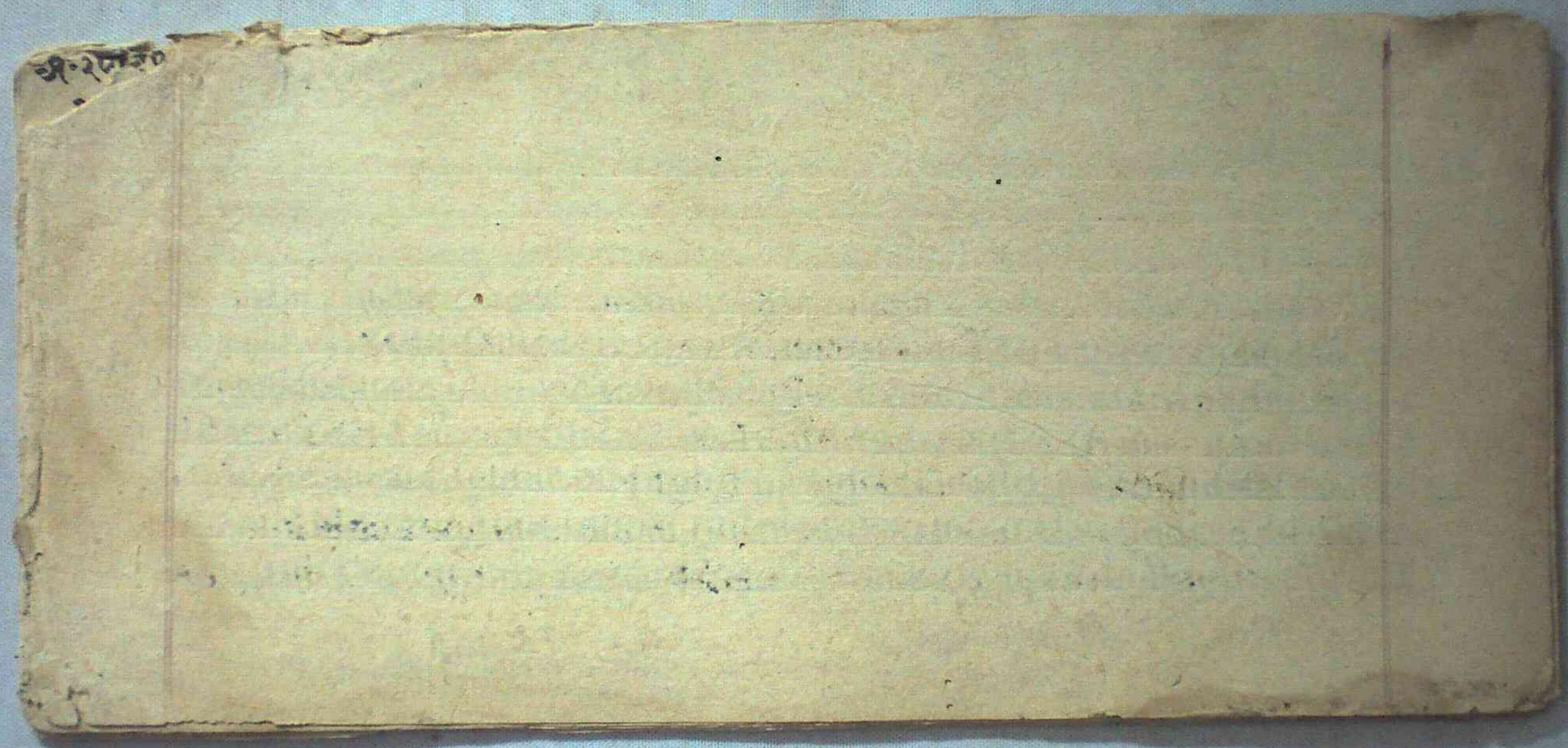
तोच्चास्त्रणः॥ ॥ पापाणके कुस्मितैः॥ ५४॥ पापाणकशब्दे कुशं सनाभिधापिनौ। तपोः प्रवेण
 समासेन परनिपाते प्राप्ते नः। पूर्वनिपातार्थं मिह मारुत्येते। पापा। अणकः इत्येते सुबंतैः कुस्मितवचनैः
 सुबंतैः सह समस्येते। तत्पुरुषश्च समासो नवति। पापनापितः। पापकुलात्। अणकनापितः। अणककु
 लात्। ॥ उपमानानि सामान्यवचनैः॥ ५५॥ उपमापतेऽनेनेकपमानं। उपमानवाचानि सुबंतानि सा
 मामान्यवचनैः सुबंतैः सह समस्येते। तत्पुरुषश्च समासो नवति। उपमानोपमेययोः साधारणो धर्मः
 सामान्यः। न द्विष्टोपमेयवचनैरयं समासः। शस्त्री इव शपामाशस्त्री शपामादेव दत्ता। कुमुदश्चेति। हंस
 गङ्गा। न्यग्रोधपरिमण्डला। उपमानानि नितिकिम्। देवदत्ताशपामा। सामान्यवचनैरिति किम्। काला
 इव न एतद्वाः। पर्वता इव वलाहकाः॥ ॥ उपमेनेत्याद्यादिभिः सामान्या प्रयोगे॥ ५६॥ उपमेयपुपमा
 तान्। न द्विष्टि सुबंतं व्याघ्रादितिः। सामर्थ्यद्विपमानवचनैः सह समस्येते। तत्पुरुषश्च समासो नवति। नचे
 सामान्यवाची ग्राह्यः प्रयुज्यते। विशेषणं विशेष्येणेति विशेष्यस्य परनिपाते प्राप्ते पूर्वनिपातार्थं आरंभः।

जीवति किंष्टा किंश्चिन्नेन वर्त्तते। तनापत्ततादीनां पसंख्यानां। तनापत्ततां। नुक्कविनुक्कं। पातविपातां।
 गतप्रत्तत्तागतां। पातानुयानं। क्रया-क्रयिक। पुष्टा-पुष्टिका। फला-फलिका। मानो-मानिका। समानाधिक-
 रणाधिकारेणाकपाधिवादीनामुपसंख्यानां। उत्तरपदलोपश्च। शाकः प्रधानः पार्थिवः शाकपार्थिवः।
 कुनपसौश्रुतः। अज्ञानोच्चलिः॥ ॥ सन्महत्तरमोत्तमोत्तमः। प्रजमानैः॥ ॥ सन्महत्तरमोत्तमोत्तमः।
 इत्येते प्रजमानैः सह समस्यते। तत्पुरुषश्च समासो नवति। प्रजमानैरिति वचनात्प्रजावचना एव सदा
 दयो विज्ञायते। तत्पुरुषः महापुरुषः परमपुरुषः। उत्तमपुरुषः। उत्कृष्टपुरुषः। प्रजमानैरिति किम्। उ-
 त्कृष्टगोः कर्तृमात्रं॥ ॥ हंसारकनागकुंजरैः प्रजमानैः॥ ॥ हंसारकनागकुंजरैः इत्येते सह प्रजमा-
 नवाचिसुबन्तं समस्यते। तत्पुरुषश्च समासो नवति। प्रजमानमिति वचनात् हंसारकादयः प्रजाशब्दादय-
 तो गोहंसारकः। अश्वहंसारकः। गोरागः। अश्वनागः। गोकुंजरः। अश्वकुंजरः। प्रजमानमिति किम्। सुषो-
 मोनागः॥ ॥ कनरकनमोत्ततिपरिप्रश्ने॥ ॥ कनरकनमोत्ततिपरिप्रश्ने वर्त्तमानो सुपास सह समस्यते। १३

तत्पुरुषश्च समासो नवति। कनरः कः। कनरकः। कनमः कः। कनमकः। कनमः कालापः कनमकाला-
 यः। ननु च कनमशब्दात्प्रजावत्ततिपरिप्रश्ने एव कन्याधेनो कनरशब्दोऽपि साहचर्यंतिदृष्टे एव ग्रहाण्यते
 किं जातिपरिप्रश्ने ग्रहणेन। एतत्तत्पुरुषादिति। कनमशब्दोऽप्यत्रापि वर्त्तते। तथा च प्रकृदाहरणं। कनरो न-
 वतो हं वदन्। कनमो नवतां देवदत्त इति॥ ॥ किं हे पौ॥ ॥ किं शब्दः हे पौगम्यमाने सुपास सह समस्य-
 ते। तत्पुरुषश्च समासो नवति। किं राजा यो नरहति। किं सखा यो निद्रुत्यति किं गौयेति वहति। किं हे-
 प इति समासां तो न नवति। हे प इति किम्। को राजा पाटलीपुत्रे॥ ॥ पौरायुवति स्त्रो क केति पयगृष्टि-
 धेनुवशावेदहृदयणी प्रवक्तव्योत्रियाध्यापकधर्मे जातिः॥ ॥ ५५॥ उन्नययं जनापोरेत्यनिधायते॥
 गृष्टारे क्वारप्रसना॥ धेनुः प्रत्यग्रप्रसवा। वशावंध्या। वेदद्वर्त्ततिनी। वक्ष्यणी। तरुणवत्सा। पौरादि-
 निः सह जातिवाचिसुबन्तं समस्यते। तत्पुरुषश्च समासो नवति। इत्यपौरा। इत्ययुवतिः। अप्रिस्नो कः
 उद्विक्तेति पयो गोमृष्टिः। धेनुः। गोधेनुः। गोवशा। गोवेहता। गोवक्ष्यणी। कः प्रवक्ता। कः श्रोत्रियः

कहाध्यापकः। कः धर्मः। जानिरिति किम्। देवदत्तः प्रवक्ता। धर्मग्रहणमकुसुमार्थः॥६॥ प्रशंसावचनेन
 जानिरिति वचने। जानिवाचि सुबंतं प्रशंसावचनेन सह समस्यते। तत्पुरुषश्च समासो भवति। रुद्रिवाद्याः
 प्रशंसावचनात्पद्यन्ते। मतल्लिकादयः। ते च विशिष्टलिङ्गत्वात् न लिङ्गेऽपि जानि शब्देस्त्विङ्गोपादानात् एव
 समानाधिकरणे भवन्ति। गोप्रकांडं। अथ प्रकांडं गोमतील्लिका। गोमतील्लिका जानिरिति किम्। कुमारी
 मतल्लिका॥ ॥ पुवाखलति पलितवलि नजरतीति॥६॥ युवशाष्टः खलत्यादिनिःसमानाधिकरणैः स
 ह समस्यते। तत्पुरुषश्च समासो भवति। नजरतीति स्त्रिलिङ्गनिर्देशः। प्रातिपदिकग्रहणे लिङ्गविशिष्टस्या
 पि ग्रहणं न वर्तते। निज्ञापनार्थं। पुवाखलति। युवखलति। युवतीः खलती। युवखलती। युवापलितः। यु
 वपलितः। युवतिः पलिता। युवपलिता। युवापलितः। युववलिनी। युवतिर्वलिनी। युवलिनी। युवाभ
 रत्न। युवजरत्न। युवतिर्जरती। युवजरती॥ ॥ नृत्पञ्चुल्याख्या अजात्या॥६॥ नृत्पप्रत्ययानाः नृत्पप्रत्यय
 याश्च शाष्टा अजातिवचनेन सुपासह समस्यते। तत्पुरुषश्च समासो भवति। नोऽप्योऽप्यं। नोऽप्यलवणं। १५

पानीयज्ञानं। नृत्पार्याः। नृत्पश्वेतः। नृत्पमहान्। सहशश्चेतः। सहशमहान्। अजात्येति किम्। नोऽप्योऽप्यं
 दनः। पानीयं नलं॥ ॥ वलोविलेन॥६॥ वलोविलेन सुबंतं वलोविशेषवाचिना सुबंतं न समानाधिकरणेन सह स
 मस्यते। तत्पुरुषश्च समासो भवति। लोहितसारं दूः। नृत्पश्वेतः। लोहितश्वेतः। अवयवधाद्वारेण नृत्प
 शाष्टः सपुटयेवर्त्तमानः समानाधिकरणेन भवति॥ ॥ कुमारः श्रमणादिनिः॥७॥ कुमारशाष्टः श्रमणा
 दिनिः समानाधिकरणैः सह समस्यते। तत्पुरुषश्च समासो भवति। ये च स्त्रिलिङ्गाः पद्यन्ते। श्रमणा प्रवृजिता
 कुलदेवमादयः। ते सह कुमारशाष्टस्त्रिलिङ्गः एव समस्यते। ये च स्त्रिलिङ्गाः अध्यापकः। अनिरूपकः।
 पंडित इत्येवमादयस्ते रुद्रपथा। प्रातिपदिकस्य ग्रहणे लिङ्गविशिष्टस्यापि ग्रहणं न वर्तते। कुमारी
 श्रमणा। कुमारश्रमणा। कुमारप्रवृजिता। श्रमणा प्रवृजिता। कुलरा। गतिर्लो। नापसी। दासी। बंध
 की। अध्यापकः। अनिरूपकः। पटु। मृदु। पंडितः। कुशलानिपुणः॥ ॥ चतुष्पादोगर्जिण्या॥७॥ चतुष्पा
 दाचिनः शाष्टाः गर्जिणी शब्देन समानाधिकरणेन सह समस्यते। तत्पुरुषश्च समासो भवति। गोगर्जि

अ. २०३०